

Andrzej J. Obidowicz

Biblijny opis potopu a dokumenty mezopotamskie

Aspekt historyczny problemu

Korelacja biblijnego opisu potopu (Rdz 6, 5 – 9, 22) z mezopotamską literaturą dotyczącą tego zdarzenia jest obecnie powszechnie uznawana w kręgach biblistów. Eksponuje się szczególnie podobieństwo opisu biblijnego do starobabilońskiego *Eposu o Gilgameszu*. Czy nie jest to odległym echem poruszenia wywołanego w roku 1873 opublikowaniem przekładu eposu? Dokonał tego – na łamach *Transactions of the Society of Biblical Archeology* – angielski pasjonat George Smith, który odkrył oraz odczytał zapis tego starobabilońskiego dokumentu.

Redaktorzy *Biblii Tysiąclecia* wyrażają opinię, iż podobieństwo biblijnego opisu potopu do *Eposu o Gilgameszu* jest wynikiem monoteistycznej redakcji dokonanej przez autora Księgi Rodzaju¹. Wskazuje się również na związek biblijnego opisu potopu z innymi dokumentami z mezopotamskiego kręgu kulturowego, np. *Recenzja z Nippur* i *Atrahasis*.

W niniejszym opracowaniu podjęto próbę analizy zależności jahwistycznej tradycji biblijnego opisu potopu (oznaczanej dalej skrótem J) od dwu wyżej wymienionych utworów: *Epos o Gilgameszu* (oznaczany dalej skrótem *Gi*) oraz *Recenzja z Nippur* (oznaczany dalej skrótem *Ni*).

Omówienie analizowanych utworów

OPIS BIBLIJNY – jest według opinii ogółu egzegetów² wynikiem redakcyjnego opracowania dwóch przekazów: starszego, jahwistycznego (J) oraz młodszego, kapłańskiego (P). W biblijnym opisie potopu oba źródła J i P zostały – przez redaktora reprezentującego tradycję kapłańską – zestawione

¹ Por. *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych ze wstępami i komentarzami* (Biblia Tysiąclecia), red. A. Jankowski, Poznań 1980, przypis do Rdz 6, 17.

² Por. np. T. BRZEGOWY, *Pięcioksiąg Mojżesza. Wprowadzenie i egzegeza Księgi Rodzaju 1-11*, Tarnów 1998; L. STACHOWIAK, *Potop Biblijny*, Lublin 1988.

w jedno opowiadanie. Egzegeci upatrują tego przyczynę w silnie utrwalonej tradycji przekazów J i P w dziedzictwie religijno-kulturowym Izraela.

EPOS O GILGAMESZU – został odnaleziony w 1872 r. w ruinach biblioteki Assurbanipala w Niniwie przez G. Smitha. Obecnie znane są wersje tego poematu w czterech starożytnych językach: sumeryjskim, akkadyjskim, huryckim i hetyckim, w dwu wersjach. Wersja dłuższa zapisana jest na 12 tablicach. O zdarzeniu potopu traktuje zapis tablicy 11, zawierającej 307 wierszy, z których około 200 to opowiadanie o potopie. I. DJAKONOV wyraża opinię, iż tradycja o Gilgameszu powstała w 1 połowie III tysiąclecia choć najstarsze zachowane fragmenty eposu są późniejsze o około 800 lat³.

RECENZJA Z NIPPUR – stanowi najstarszy ze znanych, z mezopotamskiego kręgu kulturowego, utworów traktujących o potopie. Ten sumeryjski dokument (przechowywany w University Museum w Filadelfii) został opublikowany w 1914 r. przez Arno Poebela. Datowany jest na XVIII-XIX w. przed Chr.⁴

Z dokumentu tego – w postaci sześciokolumnowego zapisu klinowego – zachowało się 71 linii (i to niektóre jedynie fragmentarycznie), co stanowi mniej niż 1/3 tekstu pierwotnego. Jest to dokument literatury sumeryjskiej – w opinii N. S. Kramera – najbardziej zbliżony oraz zawierający znamienne podobieństwa do opisu biblijnego potopu⁵.

Porównanie wybranych elementów przekazu J z utworami *Gi* i *Ni*

Poniżej poddane zostaną analizie jedynie dwa elementy: (1) przyczyna transcendentna potopu, (2) wybraniec⁶.

PORÓWNANIE PRZYCZYNY TRANSCENDENTNEJ POTOPU WEDŁUG J, *Ni*, *Gi*

Analizowane tutaj utwory z mezopotamskiego kręgu kulturowego za przyczynę potopu uznają **decyzję bóstw**:

„... **serce** owych wielkich **bogów** skłoniło ich do wywołania potopu” (*Gi*, 14).

„Przez naszą [...] potop zaleje ośrodki kultu,
By zniszczyć rodzaj ludzki.

³ Por. I. DJAKONOV, *Epos o Gilgame'se*, Leningrad 1961.

⁴ Por. S. ŁACH, *Potop biblijny*, [w:] *Ze współczesnej problematyki biblijnej*, Lublin 1961.

⁵ Por. S. N. KRAMER, Wstęp, [w:] J. B. PRITCHARD, *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*, New Jersey 1955, 42-44.

⁶ Por. A. OBIDOWICZ, *Potop w wersji biblijnej i pozabiblijnej. Porównanie wybranych elementów biblijnego opisu potopu z literaturą babilońską* (praca magisterska napisana na seminarium z egzegezy biblijnej pod kierunkiem ks. dra hab. S. Hałasa), Kraków 2001 (mps w Bibliotece Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie). W pracy przeprowadzono jeszcze analizę elementów: (3) przyczyna fizyczna potopu, (4) sekret oraz pouczenie.

Taka jest **decyzja**, wyrok zgromadzenia **bogów**” (*Ni*, 157-159).

Ujęcie takie odpowiada ówczesnej sumeryjskiej, a także starobabilońskiej teologii, według której zjawiska przyrodnicze oraz ludzka egzystencja podlegały kierownictwu oraz kontroli bóstw⁷.

Również Biblia jako pierwszą przyczynę potopu ukazuje rzeczywistość transcendentną – **Jedynego Boga**:

„Wreszcie **Pan rzekł**: «**Zgładzę** ludzi,

których stworzyłem, z powierzchni ziemi...»” (Rdz 6, 7a)⁸.

Powyższe zestawienie fragmentów wskazuje, że w ujęciu zarówno powołanych dokumentów z mezopotamskiego kręgu kulturowego, jak i Biblii pierwsza przyczyna potopu znajduje się poza światem materialnym. Analogia ta nie niweluje jednak istotnych różnic dotyczących koncepcji przyczyny transcendentnej w ujęciu Biblii oraz *Gi* i *Ni*⁹.

PORÓWNANIE OBRAZU WYBRAŃCA WG J, *Gi*, *Ni*.

Ocalonym przed potopem wybrańcem bogów jest według *Gi* Utnapisztim, którego Gilgamesz, bohater tytułowy, tak opisuje:

„Spoglądam na ciebie Utnapisztim,

Nie wyróżniasz się wzrostem, takiś ty jak ja.

Sameś nie nadzwyczajny, takiś ty jak ja” (*Gi*, 2-4)¹⁰.

Dalszy fragment *Gi* pozwala wysnuć kolejną cechę Utnapisztima na podstawie jego słów skierowanych do boga Ea, który wyjawiał mu sekret o potopie:

„Zrozumiałem i oświadczam Ea, panu:

«Słowo to, które wyrzekłeś panie,

Powiniem uszanować i wszystko to **wypełnię**»” (*Gi*, 32-34)¹¹.

Z kolei sumeryjski utwór *Ni* tak przedstawia ocalonego przed potopem wybrańca bogów, który nosi tutaj imię Ziusudra:

„Wtedy król Ziusudra, pasisu¹²

Zbudował olbrzymi [...]

⁷ Por. S. N. KRAMER, *Historia zaczyna się w Sumerze*, przeł. J. Olkiewicz, Warszawa 1961.

⁸ Cytaty biblijne w niniejszym opracowaniu przyjęto za: *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, dz. cyt.

⁹ Szerzej o tym np. S. ŁACH, *Potop biblijny*, art. cyt.

¹⁰ Tłumaczenie własne autora według: I. DJAKONOV, *Epos o Gilgame'se*, dz. cyt. Użyte tutaj literackie anachronizmy przybliżają styl oryginału.

¹¹ Cytaty *Eposu o Gilgameszu* w niniejszym opracowaniu według tłumaczenia autora na podstawie: J. B. PRITCHARD, dz. cyt., 72-89.

¹² „Pasisu” lub „pasziszu” (sumer.) – kapłan, pomazaniec; por. A. LANGE, *Epos babilońskie Enuma Eliš*, Brody 1909.

Pokorny, posłuszny, z wielką czcią on [...]
Uczestniczący codziennie, nieustannie on [...]” (*Ni*, 144-147).

.....

„Król Ziusudra

Rzuca się na ziemię z pokłonem przed Anu
i Enlilem¹³” (*Ni*, 253n).

Powyższe zestawienie fragmentów *Gi* i *Ni* wskazuje na wspólną w tych utworach cechę wybrańca: **bogobożność**. Ponadto kontekst *Ni* 144-147 pozwala domniemywać, iż zniszczony fragment wiersza 147 traktował o wytrwałości wybrańca (króla-kapłana) w sprawowaniu kultu.

Wybraniec Boży, Noe, jest przedstawiony w opowiadaniu biblijnym jako **postać wyjątkowa**:

„[Tylko] Noego Pan darzył życzliwością” (Rdz 6, 8)

.....

„... przekonałem się, że **tylko ty** jesteś wobec mnie
prawy (hebr. *caddiq*) wśród tego pokolenia” (Rdz 7, 1a).

Użyte w TM słowo *caddiq* – *sprawiedliwy* stanowi, w rozumieniu Biblii, synonim **bogobożności**, życia doskonałego pod względem religijnym i moralnym¹⁴.

Porównanie opisu biblijnego oraz analizowanych tutaj dokumentów mezopotamskich wskazuje na wspólną w tych trzech źródłach cechę wybrańca: **bogobożność**.

Porównanie elementów treści *Ni* oraz J

Zastosowana przez redaktora biblijnego metoda, polegająca na połączeniu przekazów J i P w jedno opowiadanie sprawia, że wobec niektórych wersetów biblijnego opisu potopu egzegeci nie uzyskali pewności, do którego źródła (J, P) przynależały one pierwotnie.

Zasadniczo tradycji jahwistycznej (J) przypisuje się następującą sekwencję wersetów¹⁵: Rdz 6, 5-8; 7, 1-5. 7-10.¹⁶ 12. 16b. 17b. 22-23; 8, 2b-3a. 6. 8-12. 13b. 20-22¹⁷.

---

¹³ Imiona dwu, z triady najwyższych, bogów sumeryjskich; por. I. DJAKONOV, *Epos o Gilgame'se*, dz. cyt.

¹⁴ Por. S. ŁACH, *Potop biblijny*, dz. cyt.

¹⁵ Por. T. BRZEGOWY, *Pięcioksiąg Mojżesza*, dz. cyt.; A. LÄPPLE, *Od Księgi Rodzaju do Ewangelii*, Kraków 1983.

¹⁶ Co do tego fragmentu opinie powyżej wymienionych autorów różnią się.

¹⁷ Nieco inne przyporządkowanie wersetów do źródeł J i P podają np. D. ARENHÖVEL, *Genesis. Preistoria, memoria dei patriarchi e storia di Giuseppe*, Asisi 1987; S. WYPYCH, *Pięcioksiąg*, [w:] *Wprowadzenie w myśl i wezwanie ksiąg biblijnych*, red. J. Frankowski, Warszawa 1987.

Poniżej zestawiono analizowane źródła J i *Ni*. W lewej kolumnie zamieszczono źródło J według powyżej przedstawionej sekwencji, którą zakończono na wersecie 8, 8. W kolumnie prawej zamieszczono źródło *Ni*, w postaci odcyfrowanej przez Poebela (por. rozdz. 2), rozpoczynając od wersetu 138¹⁸.

Kiedy zaś Pan widział, że wielka jest niegodziwość ludzi na ziemi i że sposobienie ich jest wciąż złe, **żałował**, że stworzył ludzi na ziemi, i **zasmucił się**. Wreszcie Pan rzekł: „Zgładzę ludzi, których stworzyłem, z powierzchni ziemi: ludzi, bydło, zwierzęta pełzające i ptaki powietrzne, bo żal mi, że ich stworzyłem. [Tylko] Noego Pan darzył życzliwością (6, 5-8). (...)

A potem **rzekł** Pan do Noego: „Wejdz wraz z całą twą rodziną do arki, bo przekonałem się, że **tylko ty** jesteś wobec mnie **prawy** wśród tego pokolenia. Ze wszystkich zwierząt czystych weź z sobą siedem samców i siedem samic, ze zwierząt zaś nieczystych po jednej parze: samca i samice; również i z ptactwa – po siedem samców i po siedem samic, aby w ten sposób zachować ich potomstwo na ziemi. Bo za siedem dni **spuszczę na ziemię** deszcz, który będzie padał czterdzieści dni i czterdzieści nocy, aby **wyniszczyć wszystko**, co istnieje na powierzchni ziemi – cokolwiek stworzyłem”. I spełnił Noe wszystko jak mu Pan polecił (7, 1-5). (...)

Noe wszedł z synami, z żoną i żonami swych synów do arki, aby schronić się przed wodami potopu. Ze zwierząt czystych i nieczystych, z ptactwa i ze wszystkiego, co pełza po ziemi, po dwie sztuki, samiec i samica weszły do Noego do arki, tak jak mu Pan rozkazał. A gdy upłynęło **siedem dni**, **wody potopu** spadły na ziemię (7, 7-10). (...) Przez czterdzieści dni i przez czterdzieści nocy padał deszcz na ziemię (7, 12). (...) Pan zamknął za nim [drzwi] (7, 16b). (...) **... wody wezbrały i podniosły arkę** ponad ziemię (7, 17b). (...)

Potop... (*Ni*, 138)

Tak obeszli się...

Nintu **zapłakała** wówczas jak...

Boska Inanna zaczęła zawodzić **żałe** nad swym ludem (*Ni*, 139-141).

Enki zastanawiał się

An, Enlil, Enki i Ninhursag...,

Bogowie nieba i ziemi wzywali An i Enlila (*Ni*, 142-144).

Wówczas Ziusudra, król, pasziszu

Buduje ogromną...

Pokornie, posłusznie, **we czci...**

Pełniąc służbę bożą codziennie, stale

Przynosząc wszystkie rodzaje snów, on...

Wzywając niebios i ziemi, on...

... bogowie, mur...

Ziusudra stojąc przy nim słuchał (*Ni*, 145-152).

„Stań przy ścianie po mej lewicy...

przy murze powiem ci słowo, wysłuchaj mego słowa,

Usłuchaj moich poleceń:

Przez nasze... potop zaleje ośrodki kultu,

By **zniszczyć rodzaj ludzki**... (*Ni*, 153-157).

Jest to decyzja, postanowienie Rady bogów.

Z nakazu wydanego przez An i Enlila... (*Ni*, 158-159).

Jego królestwu, jego prawu (zostanie położony kres) (*Ni*, 160).

[zniszczonych ok. 40 wierszy]

Wszystkie nawałnice z niespotykaną siłą rozszalały się naraz,

W tej samej chwili **potop** zalał ośrodki kultu.

Kiedy podczas **siedmiu dni** i siedmiu nocy

Potop omywał ziemię (*Ni*, 201-204),

Gdy ogromną **łódź** nawałnice miały wśród **wielkich wód** (*Ni*, 205),

¹⁸ Cyt. za: S. N. KRAMER, *Historia*, dz. cyt., 191-195. Zaznaczone fragmenty w *Ni* według tłumaczenia autora na podstawie: S. N. KRAMER, *From the Tablets of Sumer*, Indiana Hills 1965, s. 177-180.

Wszystkie istoty, w których nozdrzach było ożywiające tchnienie życia, wszystkie, które żyły na lądzie, zginęły. I tak Bóg wygubił doszczętnie wszystko, co istniało na ziemi, od człowieka do bydła, zwierząt pełzających i ptactwa powietrznego; wszystko zostało doszczętnie wyteplone na ziemi. Pozostał tylko Noe i to, co z nim było (7, 22-23). (...)

... deszcz przestał padać z nieba. Wody ustępowały z ziemi powoli, lecz nieustannie (8, 2b-3a). (...)

A po czterdziestu dniach Noe **otworzywszy okno arki**, które przedtem uczynił (8, 6). (...) Potem wypuścił z arki gołębicę... (8, 8a).

Zbliżył się Utu, który rozświetla niebo i ziemię (*Ni*, 206).

Ziusudra **otworzył** wówczas **okno** w swej wielkiej **łodzi** (*Ni*, 207).

Wykonane zestawienie pozwala na dokonanie następujących spostrzeżeń:

I. Zarówno w *Ni* jak i w J występuje zasadniczo analogiczna sekwencja elementów treści, którym można by nadać nazwy:

1. „żał Boga/bóstwa” (Rdz 6, 5n; *Ni*, 140-141)
2. „budowa łodzi” (*Ni*, 145-146)
3. „bogobojność wybrańca” (Rdz 6, 8; *Ni*, 147-148)
4. „sekretna wiadomość” (Rdz 7, 1?; *Ni*, 153-157)
5. „kataklizm i siódemka” (Rdz 7, 10; *Ni*, 202-203)
6. „arka/łódź na wodach potopu” (Rdz 7, 17; *Ni*, 205)
7. „otwarcie okna” (Rdz 8, 6; *Ni*, 207)

II. Tradycja J pomija elementy treści *Ni* odnoszące się do bogów „obcych” jahwiście (zostały one zaznaczone szarym drukiem w zestawieniu).

III. Narracja w tradycji J jest bardziej rozwinięta niż w dokumencie *Ni*.

IV. Brak elementu „2” (w zestawieniu powyżej został on podkreślony) w tradycji J. Zawiera go jednak fragment biblijnego opisu potopu pochodzący ze źródła P (6, 14nn).

V. Brak części elementu „4” (w zestawieniu został fragment ten podkreślony) w tradycji J wydaje się wynikać z „obcości” takiej sytuacji w doświadczeniu Izraelitów, ludu pasterskiego.

Powyższe uwagi prowadzą do sformułowania wniosku, iż biblijny opis potopu został oparty na „szkielecie” przyjętym z *Ni* lub z tradycji analogicznej z tym sumeryjskim dokumentem. Przemawia za tym również – poza widoczną powyżej analogią treści – okoliczność, iż u początku II tysiąclecia – kiedy to Semita, Abram, opuszczał „Ur chaldejskie”, aby stać się ojcem Ludu Wybranego, Izraela – Sumerowie i Semici współtworzyli jedną społeczność na obszarze Południowej Mezopotamii. W ten sposób opis zdarzenia należącego do prehistorii Sumeru, zapisany w *Ni*, prawdopodobnie przeniknął do tradycji biblijnej, zawartej w J.